

EUSKARAREN ARAUAK ETA ERABILERAK ARLO JURIIDIKOAN

KOMUNIKAZIO INKLUSIBOA: SEXISMO LINGUISTIKOA

Haizea ARANBURU

Blanca CABEZÓN

Maider ARRIOLA

I. Sarrera. 1.1. Zer deritzo “Hizkera Inklusiboa”? 1.2. Zer lotura du hizkuntzaren erabilera “ez sexista” delakoarekin? 1.3. Sexismoarenaz gain, zer beste alderdi edo dimentsio hartzen ditu jomugan Hizkera Inklusiboaren mugimenduak? 1.4. Zer ekarpen egin du “Komunikazio Inklusiboaren” kontzeptuak? **II. Sexismo linguistikoa eta diskriminazio linguistikoa.** 2.1. Zein dira diskriminatzailetzat jo daitezkeen hizkuntzaren erabileren adibide ohikoenak? 2.2. Zein dira erabilera horien arrazoi nagusiak? 2.3. Zein dira hizkera inklusiboa babesten duten legeak? **III. Zenbat dokumentu eta baliabide jakingarri.** 3.1. Zein dira Hizkera Inklusiboaren gaiaren inguruko erreferentziatzeko gidak? 3.2. Zer ekarpen egiten du bakoitzak? **IV. Zenbait jarraibide, hizkera inklusiborantz.** 4.1. Zein dira Hizkera eta Komunikazio Inklusiboaren bidetik aintzat hartu beharreko irizpide nagusiak? **V. Ondorioak.** 5.1. Zer inplikazio eratortzen dira Hizkera Inklusiboaren aldeko mugimenduaren ekarpenetatik, Zuzenbidearen/Kriminologiaren jardun profesionalari begira.

I. Sarrera

Zeri deritzo “Hizkera Inklusibo”? Zer lotura du hizkuntzaren erabilera “ez-sexista” delakoarekin? Sexismoarenaz gain, zer beste alderdi edo dimentsio hartzen ditu jomugan Hizkera Inklusiboaren mugimenduak? Zer ekarpen egin du “Komunikazio Inklusiboaren” kontzeptuak?

“Hizkuntza herri batek edota pertsona batek bere burua ezagutu eta ulertzeko zein gainerakoak ezagutarazteko sortzen duen bitartekoa da”¹

Jakina da gizarte baten oinarrian pertsonen arteko erlazioak daudela, eta ondorioz, ukaezina da hizkuntzak egiteko funtsezkoa duela giza harremanetan, hau baita erlazio horiek ahalbidetzen dituzten tresnen artean, garrantzitsueneko bat. Hizkuntzaren bitartez, pertsonak ideiak, baloreak eta ideologiak partekatuko dituzte, baita errealitatea izendatu edo etiketak ezarri. Hizkuntzaren bidez antolatzen dugu gure pentsaera eta mundua ikusteko modua, beraz, hizkuntza nola erabiltzen dugun, horrek isladatuko du errealitateari buruz dugun kontzeptua.

Hizkuntza erromaniko gehienak, baita European eta mundu osoan zehar dauden beste hizkuntza asko bezalaxe, genero hizkuntzak dira. Genero kategoria daukate, femeninoa eta maskulinoa bereizten dituzte. Hizkuntza hauen sisteman, gainera, orokorrean hitz egitean maskulinoa da gailentzen den generoa, hau da, izendatutako errealitatea edo gizonak eta emakumeek osatzen dutenean, edo errealitate horren genero konposizioa ez dakigunean. Adibidez, *“los niños de la escuela”*.²

¹ Hezkidetza Gida, Hezkidetzan Esku Hartzen ikastaroan aipatua

² Emakunde, euskararen erabilera ez sexista.

Ezin dugu ahaztu gizartea sexista eta matxista dela, eta hori guztia hizkuntzan islatzen da. Horregatik, oso garrantzitsua da hizkeran dauden diskriminazioak identifikatu, landu eta aldatzea. Honela sortu da hizkera inklusiboa.

Baina zer da ? Hizkera inklusiboaz hitz egitean, batik bat, guk hizkera ez sexistaz hitz egingo dugu. Hala ere, sexismoaz gain, badaude hizkeran islatzen diren beste zenbait diskriminazio ardatz, horien artean, heterosexismoaz, etnozentrismoaz, arrazakeriaz eta kapazitismoaz.

- **Heterozentrismoa:** *maitatzeko eta desiratzeko aukera bakar bat ezartzen du (beste generoko pertsonak desiratzera eta maitatzera). Homosexualitatea onartzen denean, hala ere “desbideratze” edo “salbuespen” gisa hartzen da aukera hori. Aukera “normala” heterosexualitatea delako ideia tinko erroturik dago. Hizkeran ere isla-tzen da premisa hori. Hona hemen hizkera heterosexista edo heterozentratuaren adibide bat: “nerabeen arteko harreman sexual-afektiboak” buruzko ikerketa batek harreman heterosexualek soilik aztertzea.*
- **Etnozentrismoa:** *gizatalde baten bizimodua, kultura eta balioak normalak, zuzenak eta idealak direla aldeztzen duen ikuskera da, kontzientea zein inkontzientea, beste gizataldeak bertako ezagunak eta erakunde horiekin duten antzekotasunaren arabera sailkatu eta baloratzen dituenak. Esan liteke tunel-ikuskera modukoa ere badela, beste kulturak ulertzeko ezgaitasuna ekarri ohi duelako. Gizatalde etnozentrikoetan beste gizataldeak baztertze joera dago, gizatalde barneko faboritismoa bultzatzen denez.*
- **Arrazakeria:** *arrazza gizabanakoen ezagunak baldintzatu edo-eta determinatzen dituela baieztatzen duen jarrera nabiz pentsamoldea da. Honen arabera, balizko arraza desberdinak hierarkikoki katalogatu daitezke; eta taldeen arteko alde ekonomiko, sozial zein politikoak arrazan dute sorburua.*
- **Kapazitismoa:** *Desgaitasunak dituzten pertsonen aurkako jarrera edo aurrejuzuak eta bereizkeriazko jokabideak.*

Horrela, bada, hizkera inklusiboaren helburua da diskriminatzaileak edo iraingarriak izan daitezken aukerak baztertzea. Hitzen bitartez, subjektu bati edo subjektu multzo jakin bati kalterik ez sortzea, hain zuzen. Aldi berean, pertsona multzo jakin bat ez iraini, gutxietsi eta ez arbuia. Hauze izan daiteke eragin daitezkeen kalteen adibide: sexu bat bestearen gainetik dagoela adierazten duen lexikoa erabiltzea.

Lan guztian zehar esanahi desberdina duten hainbat kontzeptu erabiliko ditugu, eta esan nahi duguna ulertzeko hauek ondo bereiztea ezinbestekoa da:

- **SEXISMOA:** Patriarkatuan erabiltzen diren metodoak, banan-banan, eta horiek denek batera osatzen duten multzoak; metodo horien ondorioz, pertsonen sexuaren arabera ematen zaizkien pribilegioak, edo bereizten, eta ez zaie uzten daukaten giza gaitasun guztia garatzen.

III. Ikasleen ekarpenak

- **MATXISMOA:** Gizona emakumearen gainetik kokatzen denaren ideia, zeina jarreraren bitartez adierazten den.
- **ANDROZENTRISMOA:** Gizona gauza guztien erdigunean ezartzen duen mundu ikuskera. Androzentrismoaren arabera, gizonaren ikuspuntuak balioa eta onespena ematen dituen heinean, gizonentzat ona dena gizateria osoarentzat da ona. Bada, gauzak gizonen ikuspuntu partzialaren arabera izango dira garrantzitsuak, onak edo txarrak. Ikuskera androzentrikoak gizateria eta gizona nahasi ditu.
- **GENERO BINARISMOA:** Bi kategoria ezartzen ditu: gizonak eta emakumeak; maskulino eta femenino. Eskema horren arabera sailkatzen ditu pertsona guztiak, eta bakoitzak ezaugarriak jositakoak dagoen zaku itxi bat dauka. Pertsona batek jaiotzean ezarri zaion sexuaren arabera ezarriko da generoa eta pertsona horrek aurrezariak zeuden ezaugarri horiek bete beharko ditu. Ez da desbideratzerik onartuko. Kategoria zurrunkak dira. Hortaz, ez dira onartuko intersexualitatea eta transexualitatea, bi kategoria horien logikaren aurka egiten baitute azken hauek.
- **MISOGINIA:** “Emakumeekiko ezinikusia” definizioa ematen du Euskaltzaindiak. RAEk definizio zabalagoa ematen du: “Emakumeekin eta feminitatearekin lotutako ororen kontrako gorrotoa edo ukapena”. Ñabardura garrantzitsua da, adibidez, homofobia eta misoginia lotuta daudela ulertzeko.

UPV/EHUK argitaratutako Euskararen Erabilera Inklusiboa izeneko gidan adierazten denez (2018, 5-6), 1977. urtean Alvaro García Meseguer-ek ‘Lenguaje y discriminación sexual’ liburua argitaratu zuen. Liburu horretan, hainbat hizkuntzaren zama sexista neurtu zituen: euskarak %5eko zama sexista zuen, frantsesak, berriz, %40koa, gaztelaniak %80koa eta ingelesak %15ekoa, betiere ikertzaile horren arabera. Datu horiek ikusita, UPV/EHUren gidaren egileek iradokitzen dute pentsa litekeela horren arabera ondorioztatu genezakeela euskararen kasuan kasuan ez dagoela hizkuntzaren inguruan hausnartzeko beharrik.

Egia da, genero markarik gabeko hizkuntza izanik, zailtasun gutxiago sumatzen eta topatzen ditugula egunerokoan (neutroak baitira ikasleak, bazkideak, abokatuak eta abar). Baina aurretik ikusi dugu euskarak %5eko zama sexista duela, eta hau izango da aztergai ondorengo zatietan.

II. sexismo linguistikoa eta diskriminazio linguistikoa

Sexismo linguistikoaz hitz egiten dugunean zer esan nahi dugu? Sexismo linguistikoaz hitz egiten dugunean, maskulinoaren erabilpena hartzen dugu ardatz moduan, bai maskulino eta femenino aipatzeko, eta, beraz, bazterketa bat gertatzen da, femeninoaren bazterketa hain zuzen. Ondorioz, diskriminazio linguistikoa sortzen da femeninoarekiko, hizkuntzaren bazterketa dela eta. Baina komunikatzeko orduan erabiltzen ditugun irudiak ere diskriminatzaileak izan daitezke. Atal honetan azalduko dugu nola sartzen dugun, hizkuntza eta irudiak erabiliz, sexismo komunikazioan.

2.1. Zein dira diskriminatzailetzat jo daitezkeen hizkuntzaren eta irudien erabilera ohikoenak?

2.1.1. Hizkuntzaren erabilera diskriminatzaileak

Hizkuntzaren erabileran, diskriminatzailetzat jo daitezkeen zenbait erabilera aurkitu ditzakegu, ohikoenak hurrengoak dira: androzentrismoak eragindako akatsak eta sexismoaren akatsak.

2.1.1.1. Androsezentismoak eragindako akatsik ohikoenak

Besteak beste, hauek dira androsezentismoaren ondorioz egiten diren akatsik ohikoenak:

a. Emakumezkoak era batean edo bestera ezkutatzea edo desagertaraztea.

Gizonak eta emakumeak aipatu nahian, horrelako esaldiak erabilita, emakumeak gizarteko zenbait alor eta esparrutatik baztertzen dira: eta gainera, euren lanari eta kulturari egiten dioten ekarpena ezerezean gelditu, eta hutsaren hurrengo bihurtzen dira.

Hona hemen adibiderik ohikoenak:

“Odola beharrezkoa da eta ezin daiteke egin, gizonarenak bakarrik salba dezake gizona” (odol gutxiako emakumeak!).

“Bileran zerbitzuko legegizon guztiak egon ziren” (bileran ‘legeandreak’ izanda ere).

“Erregeak Guggenheim museoaren inaugurazioan egon ziren” (Ekialdeko Errege Magoak ote?).

“Zerbitzuburu jauna: gutun honen bidez...” (Zerbitzuburuaren izena... Ixabel!)³.

b. Gizonezkoak ekintzaren ardatz eta erreferentzia gunetzat hartzea, eta emakumezkoak menpeko edo agindupekotzat.

Hurrengo adibideetan argi dago gizonak izaten direla azal dutako ekintzen erantzule eta protagonista. Emakumeak gizonen menpe daudela dirudi (emazte...), bigarren mailako ekintzen eragile, eta, behin edo beste, gizonen ondasunetarikoa bat bailiran.

“X. jauna erakusketara joan zen emaztearekin eta semearekin”.

“Zubizabal jaunaren andreak moda-desfilea ikusi zuen”.

“A. jauna larriki zaurituta geratu zen, aurrez zetorkion kamioi baten kontrako istripu baten ondorioz. A. jauna emaztearekin zihuan eta, horrek, gezurra badirudi ere, zauri arin eta kolpetxo batzuk baino ez zituen izan”⁴.

³ "Hizkuntza, hitzak baino zuezer gehiago. Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako proposamenak" Emakunde/Emakumearen Euskal Erakundea. Manuel Iradier, 36. 01005 Vitoria-Gasteiz. (9. Orria)

⁴ "Hizkuntza, hitzak baino zuezer gehiago. Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako proposamenak" Emakunde/Emakumearen Euskal Erakundea. Manuel Iradier, 36. 01005 Vitoria-Gasteiz. (9-10. Orria)

2.1.1.2. Sexismoak eragindako akatsik obikoenak

Sexismoak ere eragina du hizkuntzaren erabileran:

1. Nolako sexua halako tratamendua. Emakumeak adingabeen moduan.

Hurrengo tablan⁵ ikusiko dugun moduan, gizonetzkoa beti emakumearen gainetik egongo litzateke, kasu honetan, emakumeari erreferentzia egiten diogunean adintzikikoa dela dirudi, eta gizona berriz, ez.

GIZONEZKOA	EMAKUMEZKOA
Jauna	Andrea edo andereñoa (egoera zibilaren berri ematen du eta uztartu egiten ditu nolabait emakumeak eta adingabetasuna eskubideei dagokienez).
Gizonak	Neskak (ez da harriztekoa honelako esaldiak aurkitzea: “Bi gizonek eta hiru neskek osatzen zuten lantaldea”. Andereño hitzarekin gertatutakoa berriro ere: emakumeak gutxietsita).

2. Ezaugarri ezberdinak gizonentzat (adimenari lotuak) eta emakumeentzat (estetika).

Gizona beti pertsona adimentsua dela kontsideratu ohi da; emakumea berriz, edertasunaren irudi bezala kontsideratuaizan da.

*“Kongresistak arreta handiz ikusi zituzten instalazio berriak zuzendariak lagundurik...”
(beraiek erakutsitako arreta eta laguntzen zienaren kargua azpimarratzen dira).*

“Talde dotorea bertaratu zen zentrorra” edo “jendetza handia bildu zenen inaugurazioan. Emakumeak, dotore jantzita, ... (gizon edo emakumezkoak izan, honako edo halako ezaugarriak aitortzen zaizkie. Emakumeen kasuan estetikarekin zerikusia duten kontuak aipatu obi dira).⁶

3. Emakumea aipatzea deskalifikatzeko. aipu iraingarriak emakumezkoen edota berauei aitortzen zaizkien balio, portaera eta jarreraren aurka.

Badago modu bat erabilitako esapidea zuzena den edo ez jakiteko: esaldiari buelta ematea, eta emakumezkoen tokian gizonetzkoak jartzea eta alderantziz. Esaldia ez dela egokia? Jatorrizko esaldia sexista den seinale.

“Olagarroa eta emakumea ‘astindu’ egin behar dira bigunagoak izan daitezzen”.

“Beti berriketan, emakumeak bezala”.

“Txotxina hori!” (mika, txolina, txatxala eta horrelako adjektiboak, beti, emakumezkoentzako opari).

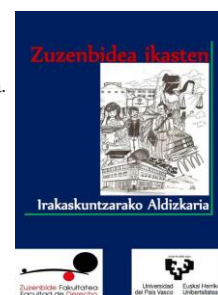
“Hango mina... eta hemengo mina esaten aritzen da beti emakumea”

“Hura zen marimutilla hura!”⁷

⁵ "Hizkuntza, hitzak baino zeezer gehiago. Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako proposamenak" Emakunde/Emakumearen Euskal Erakundea. Manuel Iradier, 36. 01005 Vitoria-Gasteiz. (11. Orria)

⁶ "Hizkuntza, hitzak baino zeezer gehiago. Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako proposamenak" Emakunde/Emakumearen Euskal Erakundea. Manuel Iradier, 36. 01005 Vitoria-Gasteiz. (11-12. Orriak)

⁷ "Hizkuntza, hitzak baino zeezer gehiago. Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako proposamenak" Emakunde/Emakumearen Euskal Erakundea. Manuel Iradier, 36. 01005 Vitoria-Gasteiz. (12. Orria)

2.1.2. Irudietatik sortzen diren akatsik ohikoenak

Maiz, irudien bidez sexismoa, bortxakeria eta bazterkeria inozoki zabaltzen ditugu. Ondorioz, genero estereotipoak zabaldu, aniztasuna baztertu eta portaera oldarkorrak naturalizatzen dituzten mezuak hedatzen ditugu. Horrekin guztiarekin, sistema patriarkalaren balioak indartu eta transmititu egiten dira. Irudietan sexismoari loturik gehien agertzen diren alderdiak honako hauek dira:

- Emakumeak hartu eta erabiltzeko objektu gisa aurkeztea.
- Emakumeak “txikiak” direla sinestaraztea.
- Emakumeak mezu eta albiste negatiboen bidez biktima bihurtu: tratu txarrak, hilketak...
- Informazio orokorreko berrietan emakumeek protagonismorik ez izatea (haien kontrako bortxakerien kasuetan izan ezik, baina horietan ere emakumea biktima pasiboa da).
- Emakume-gorputza desio-objektu hutsa dela sustatzea.⁸

2.2. Zein da erabilera horien jatorria?

Batzuen ustez, euskara ez da “genero hizkuntza”. Baina ikusi dugun moduan, hizkuntzaren erabilera sexismo kutsua ere sexistaren kutsua ere badu. Azken batean, gizartea, gaur egun, matxista izaten jarraitzen duenez, eragina du ere hizkuntza erabiltzeko orduan ere.

Aldi berean, gaztelaniaren eragina ere izan daiteke ere arrazoia, nahiz eta euskarak ere erabilpen sexistak eduki ere. Ideia honen inguruan hausnartu egiten du Emakundek egindako Euskararen erabilera ez sexista izeneko lana, hurrengo irakur dezakegu:

“Komeni da iritziz horien jatorria azaltzea. Ideia horiek, ziur aski, auzo-erdaren konparaziotik abiatzen dira: dakigunez, bai gaztelania bai frantsesa –beste hizkuntza erromanikoak bezala eta beste hainbat hizkuntza bezala Europan eta mundu osoan– genero hizkuntzak dira; genero kategoria daukate. Alegia, gaztelania eta frantsesak femeninoa eta maskulinoa daukate (garai bateko neutroaren aitzarna batzuez gain): “niña / niño”; “actrice” / “acteur”. Hizkuntza horien sisteman, gainera, maskulinoa orokor edo generiko gisa erabiltzen da, hau da, izendatutako errealitatea gizonak eta emakumeak osatzen dutenean edo errealitate horren genero konposizioa ez dakigunean: “los niños de la escuela”, “les acteurs”.

Hainbat abotsek arbuiaitu dute maskulino generikoaren erabilpena hizkuntza horietan, emakumeak ezkeratzen dituela argudiatuta eta emakumeak momentu oro izendatu behar direla defendatuta. Horren ondorioz beste aukera batzuk proposatu dira, eta arrakasta gehiagoz edo gutxiagoz erabiltzen ari dira: @ ikurra, femenino eta maskulinoren alternantzia, izen orokorrak kolektibo mistoei erreferentzia egiteko... Aukera horiek hainbat gidatan jaso dira azkeneko urteetan. Haien benetako erabilpena, baina, nabiko urria da (aipatutako estrategia horietako batzuk erabiltzen dira erakunde ofizialen eta gizarte-mugimenduen idatzizko testu formaletan batez ere).

Dudarik ez, erdaretan dagoen maskulino generikoa euskararen ez egoteak nabarmen errazten du hiztunon adierazpena eta hainbat buruhauste aldentzen ditu, baina uste dugu alderdi horrek bakarrik ez digula arreta erakarri behar. Euskararen ere badaude hainbat aspektu “gene-ros” tindatuta daudenak, eta horrek hausnartzea merezi du. Izan ere, generoa presente dago- en eremuetan zenbait arazo sortzen zaizkigu”⁹

2.2. Zein da erabilera horien jatorria?

⁸ UPV/EHU-N Euskararen eta irudien erabilera ez-sexistarako gida (2008) (9-10. Orriak)

⁹ “Euskararen erabilera ez sexista”. Emakunde/Emakumearen Euskal Erakundea. Manuel Iradier, 36. 01005 Vitoria-Gasteiz. Amelia Barquin

2.3. Zein dira hizkera inklusiboa babesten duten adierazpen, hitzarmen eta legeak?

Hauk dira batik bat berdintasunaren helburu duten zenbait lege edo arau:

- ***Informe sobre el lenguaje no sexista en el Parlamento europeo*** (Aprobado por la decisión Grupo de Alto Nivel sobre Igualdad de Género y Diversidad de 13 de febrero de 2008)
- ***Normas mínimas para evitar la discriminación de la mujer en el lenguaje administrativo del CGPJ*** Comisión de Igualdad, Madrid 16 de Junio de 2009
- ***3/2007 Legea, emakume eta gizon arteko berdintasuna arautzen duen legea*** (bereziki bere 14. Art.)¹⁰

Espainiako Konstituzioaren 14. artikulua berdintasunerako eskubidea eta sexuagatiko bereizkeriarik eza aldarrikatzen ditu. Bestalde, 9.2 artikulua, gizabanakoaren eta gainontzeko taldeen benetako eta eraginkorra den berdintasuna bermatzea eskatzen die Botere Publikoei

Baina berdintasunaren aldarrikapena ez da hor bakarrik gelditzen, Nazioarteko Hitzarmenetan printzipio juridiko unibertsal moduan jasotzen da.

Lege honen berritasun nagusia, jokabide diskriminatzaile horien prebentzioan eta berdintasun printzipioa betearazteko politika aktiboen aurreikuspenean datza. Aukera horrek berekin dakar, nahitaez, desberdintasuna sortu edo betikotu daitekeen errealitate sozial, kultural eta artistikoaren antolamenduaren esparruetan berdintasun-printzipioaren proiektzioa.

Horregatik, testu honen funtsezko printzipio gisa, berdintasunaren zeharkako dimentsioa, diskriminazioaren aurkako eskubide modernoaren identitatea dira.

- ***4/2005 Legea, otsailaren 18koa, emakumeen eta gizonen berdintasunerakoa.***¹¹

Lege honen helburua, III. zioen adierazpenean jasorik aurkitu dezakegu, non hurrengoak irakur dezakegun:

“Atariko tituluan ezarritakoarekin bat, lege honen xede nagusia berdintasunerako gizarte lortzea da, non pertsona oro libre izango den, hala eremu publikoan nola pribatuan, bere gaitasun pertsonalak garatu eta erabakiak hartzeko, obiko rolek sexuaren arabera ezartzen dituzten mugak izan gabe; gizarte bat non berdina aintzat hartu, baloratu eta bultzatuko diren emakumeek eta gizonak dituzten portaera, jomuga eta beharizanak. Horretarako, emakumeen eta gizonen berdintasunaren arloan herri-aginteen jarduna zuzendu behar duten printzipio orokorrak ezartzen ditu legeak, eta zenbait neurri ere arautzen ditu. Neurrioren xedea da emakumeek eta gizonak bizitzaren arlo guztietan aukera eta tratu berdina izan ditzaten bultzatzea eta bermatzea, eta, bereziki, emakumeen autonomia sustatzea, eta horiek, bereizkeria jasaten duten taldea direnez gero, gizarte, ekonomia zein politikan duten posizioa sendotzea

¹⁰ <https://www.boe.es/buscar/act.php?lang=eu&id=BOE-A-2007-6115&tn=&p=>

¹¹ www.legebiltzarra.eus/pdfdocs/leyes/ley20050004_f_eus.html

Titulu horretan jasotzen diren printzipio orokorren ondorio gisa, lege honetan bultzatzen den berdintasuna berdintasun zabalak da; izan ere, berdintasun horrek, esku-bideak, agintea eta baliabide eta onura sozial eta ekonomikoak eskuratzeko abiapuntu diren baldintzak ez ezik, horiek guztiak gauzatu eta behar den moduan kontrolatzeko baldintzak ere ukitzen ditu. Halaber, berdintasun horrek emakumeen eta gizonen aniztasuna errespetatzen du, eta horien berezitasunak integratzen ditu, gaur egun gizonen eredia ezarri eta orokortzeko zabaldu den joera zuzentze aldera. Horrenbestez, ondokoa da helburua: emakumeak eta gizonak, ezberdinak izaki ere, berdinak izatea. Horixe da, hain justu ere, legearen izenburuan "emakumeen eta gizonen arteko berdintasuna" barik "emakumeen eta gizonen berdintasuna" jarri izanaren zioa. Horrela, itzuri egiten zaio emakumeen eta gizonen egoeren arteko konparazio hutsa egiteari, zeren egoerok besterik gabe erkatzeak sarri askotan hierarkia bat islatzen baitu berez; izan ere, hierarkia horren arabera, gizonen egoera da xedetzat hartzen dena, eta emakumeek horretara moldatu behar dute, beren balio, gurari eta jomugei uko eginez.

Era berean, emakumeen eta gizonen berdintasuna erdiesteko gaur egun nazioartean egokientzat jotzen diren bi printzipio edo estrategia osagarriak zehazten dira atariko tituluan: ekintza positiboaren eta genero-ikuspegiaren integrazioa. Hain zuzen ere, lege honen asmoa da estrategia horiek gure herrian modu eraginkorrean aplikatzeko oinarriak ezartzea, estrategiok berdintasuna lortzeko bidetzat hartzen direlako. Halaber, titulu horretan legearen aplikazio-eremua ere ezartzen da. Aplikazio-eremua Euskadiko Autonomia Erkidegora mugatuta duen arren, legeak zera ere planteatzen du: beharrezkoa dela Euskal Herriko eta Euskal Herritik kanpoko beste instituzio eta erakunde batzuekin elkarlana eta lankidetzak sustatzea, euskal herritar guztiei bermatu abal izateko gizonen eta emakumeen berdintasuna”.

Lege hau V titulutan banaturik dago, eta titulu bakoitzaren araupena desberina da, honen hemen atalen bakoitzaren laburpena:

- Lehen tituluak definitzen ditu zein diren, emakumeen eta gizonen berdintasunaren arloan, administrazio-maila bakoitzak dituen eginkizunak, Autonomia Estatutuko 10.39 artikuluan, Lurralde Historikoen Legeko 6 eta 7 c) 2. artikuluetan, zein Estatutuan (9.2 artikulua) eta Erkidegoko arauetan (Europar Batasunaren Ituneko 3.2 artikulua) ezarritakoak dakartzan eskumenetatik abiatuta; izan ere, aipatutako lege eta arauak betebeharrak bi ezartzen dizkiete herri-aginteei: bata, emakumeen eta gizonen berdintasuna benetakoa eta erreal izateko baldintzak bultzatu eta oztupoak eraistea, eta, bestea, berdintasuna sustatzea herri-aginteen politika eta ekintza guztietan. Halaber, erakunde oinarri-oinarrizko erakunde-antolamendua eta hori koordinatzeko mekanismoak zein izango diren ezartzen du, eta legean jasotako neurriak finantzatzeko irizpideak arautzen ditu.
- Bigarren tituluak neurri-multzo bat arautzen du, genero-ikuspegia euskal aginte eta herri-administrazioen jardunean integratzeko: plangintza egitea; estatistikak eta azterketak hobetzea; langileen gaikuntza; eta berdintasun-printzipioa administrazioaren araudian eta jardunean txertatzeko prozedura ezartzea. Neurriok, eta, horiez gain, emakumeek erabakiak hartzerakoan parte hartzea -III. tituluan dago jasota-, eta ekonomi baliabide nahikoak zein pertsona eta egitura egokiak eta koordinatuak ezartzea ere bai -I. tituluan dago jasota-, bada, genero-ikuspegia administrazioaren jardunean

integratzeko aurretiazko beharkizuntzat edo beharrezko baldintza egokitzat jo ditu Europako Kontseiluak horiek guztiak, "Genero-zeharkakotasuna. Kontzeptu nagusiak, metodologia eta eginera egokien aurkezpena. Estrasburgo, 1998" izeneko txostenean.

- Hirugarren tituluak, bestalde, Autonomia Estatutuak Erkidegoari hainbat gaitan esleitzen dizkion eskumenetan oinarrituta, zenbait neurri arautzen ditu emakumeen eta gizonen berdintasuna erreal eta benetakoa izan dadin esku-hartzeko arlo hauek oinarri direla: partaidetza soziopolitikoak; kultura eta komunikabideak; hezkuntza; lana; oinarrizko beste gizarte-eskubide batzuk; bizitza pertsonala, familia eta lana uztartzea; eta emakumeen aurkako indarkeria.
- Laugarren tituluan, Emakumeen eta Gizonen Berdintasunerako Defentsa Erakunde sortzen eta arautzen da. Erakunde hori organo berria eta independentea da, ondoko xedea duena: Euskal Autonomia Erkidegoan tratu berdinen printzipioa betetzen den behatzea, eta sektore pribatuan sexuaren zioz gerta litezkeen balizko egoera edo eginera baztertzaileratik herritarrek babestea. Horrenbestez, Arartekoa arlo honetan eta euskal sektore publikoan egiten ari den lana osatzen da, eta Europar Batasunak emakume eta gizonentzako tratu berdinen printzipioaren defentsa sustatzen duten erakunde independenteak sortu beharri buruz eman dituen aginduak betetzen dira; erakunde independente horien eginkizunak honako hauek izango lirarteke: sexuaren ziozko bereizkeriarengatik jartzen diren erreklamazioak tramitatzerakoan biktima bakoitzari laguntza berezia ematea, horri buruz azterlan eta txosten independenteak egitea, eta bereizkeria horrekin loturik dagoen gai ororen gaineko gomendioak formulatzea.
- Azkenik, V. tituluak emakumeen eta gizonen berdintasunaren arloan egongo diren arau-hausteak eta zehapenak zein izango diren ezartzen du.

Bestetik, hurrengo zerrendan hizkuntza ez-sexista helburu duten xedapen eta arauak¹²:

- **14.1/1987 EBAZPENA, UNESCOren Biltzar Orokorrek eginiko 24. bilkuran onetsitakoa, 2) lerroaldea, 1) atala.**
- **109/1989 EBAZPENA, UNESCOren Biltzar Orokorrek eginiko 25. bilkuran onetsitakoa, 3. lerroaldea.**
- **GOMENDIOA, Europako Kontseiluko Ministroen Batzordeak 1990eko otsailaren 21ean onetsitakoa.**

¹² "Hizkuntza, hitzak baino zuek gehiago. Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako proposamenak" Emakunde/Emakumearen Euskal Erakunde. Manuel Iradier, 36. 01005 Vitoria-Gasteiz. (20.orrria).

- **EKINTZA KOMUNITARIOAREN 4. PROGRAMA, Gizonen eta Emakumeen arteko Aukera Berdintasunerako (1996-2000).**
- **AGINDUA, 1995eko martxoaren 22koa, Hezkuntza eta Zientzia Ministerioak emana, ikasketa titulu izena titulatuen izaera maskulino nahiz femeninoari egokitzen zaiena.**
- **LEHENDAKARIAREN JARRAIBIDEA, 1994ko martxoaren 18koa.**
- **EUSKADIKO AUTONOMI ELKARTEKO EMAKUMEENTZAKO EKINTZA POSITIBOEN II. PLANA. 1995**

Beraz, behin zerrenda luze honen azterketa labur bat egin ondoren ondorioztatu dezakegu, emakume eta gizonen berdintasuna ez dela gauza berria, erakunde ezberdinek urteetan zehar izandako borroka baizik, gaur egun, irauten duena.

Hortaz, nahiz eta borroka urteak izan, ikusten dugun moduan, oraindik bide luzea dago berdintasuna lortzeko; gaur egungo erronkarik handiena delarik. Ondorioz, edozein ekarpen, lege, proiektu edo lan helburu hau lortzeko ez da ezertarako izango, txikia bada ere.

Agian, hemendik urte batzuetara, eta aurrera eramaten diren lege feminista eta progresistak egiten badira, berdintasun osoko gizarte batean bizi egingo gara.

III. Zenbait gida eta dokumentu jakingarri

Hizkera inklusiboaren gaiaren inguruko erreferentziazko gida moduan, hurrengoak hautatu ditugu:

Lehenik, Emakundek 1988an argitaratutako *Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako gida* hautatu dugu, gainerako gidentzat erreferentzia izan delako. Bigarrenik, Euskal Herriko Unibertsitatearen *Euskararen erabilera inklusiborako gida azkarra* aztertu dugu, oso praktikoa iruditzeaz gain Unibertsitate Publikoak halako gidak argitaratzea aurrerapauso handia delako. Hirugarrenik, Gipuzkoako Foru Aldundiak argitaratutako *Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako jarraibideak* aukeratu dugu; gaur egun administrazio publikoan pertsona askok egiten dute lan eta beraz, lanpostu horietan hizkuntzaren erabilera berdintasunezkoa izatea ezinbestekoa da. Hautatu dugun laugarren gida 2016an Steilas Sindikatuak argitaratutako *Komunikazio inklusiborako gida* da; interesgarria iruditu zaigu, gainerako gidetatik hartutako jarraibideen errekopilazioa dirudielako. Azkenik, Ertzaintzaren *Hizkera ez-sexista eta berdintasunezkoa erabiltzeko gida* aukeratu dugu; Herrizaingoa orokorrean gizonen lanbidea izan da tradizionalki, eta beraz, aurrerapen handia behar duen lanbidea iruditzen zaigu. Gauzak hala, berdintasunezko hizkera bultzatzeko gida argitaratu zutela ikusirik, interesgarria iruditu zaigu hura aztertzea.

3.1. *Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako gida (Emakunde, 1988)*

Hizkera Inklusiboaren inguruan, EAEko Administrazio Publikoaren esparruan bi hizkuntza koofizialak kontuan hartuz egin zen lehenengo gida da. geroago argitaratu diren gidetzako nolabaiteko erreferentzia. Hala ere, lehenetarikoa izateak badu bere alde txarra: oso generikoa da gaur egun egin diren beste gidan aldean. Gainera, gizartea pixkanaka eraldatzeak hizkera inklusioaren kontzientzia handiagoa sortzea eragin du, eta beraz, gaur egun gida honetan eskaintzen diren irizpideei hainbat ñabardura erants dakizkieke.

Gidaren helburuak honako hauek dira: hizkuntzak nortasunaren, garapenerako duen garrantzia ezagutaraztea; bideak proposatzea sexismoak eta androzentrismoak eragindako hizkuntzaren erabilera okerrari antzemateko eta zuzentzeko; eta, azkenik, irakurlearen hausnarketarako pizgarri izatea, aldaketaren aldeko jarrera izan dezan eta hitz egiteko eta idazteko ohiko modua hobetzen saia dadin. Honako ataletan banatzen da gida:

1. Hizkuntzaren garrantzia
2. Androzentrismoa eta sexismoa: hizkuntza gaizki erabiltzearen ondorioak
3. Akatsik ohikoenak
4. Hizkuntza zuzenago erabiltzea helburu
5. Hizkuntzaren erabilera ez-sexistaren inguruko arauak eta xedapenak

3.2. *Hizkuntzaren erabilera ez sexistarako jarraibideak (GFA 2011)*

Gipuzkoako Foru Aldundiak argitaratutako gida da. Hizkuntzaren erabilera sexistaz jabetzeko eta hura aldatzeko jarraibideak emateaz gain, administrazioan ohikoa den hizkera sexistaren erabilera salatu nahi du gidak. Hona hemen gidaren aurkibidea:

1. Kontzeptuzko eta legezko esparrua
2. Hizkuntzaren erabilera ez egokieran zergatiak: sexismoa eta androzentrismoa
3. Arau orokorrak:
 - a. Inbertsioaren araua
 - b. Genero kutsadura saihestu
 - c. Maskulino orokortzaile faltsua
 - d. Beste jarraibide batzuk
 - e. Administrazio hizkuntza ez sexistaren erabilera:
4. Dokumentu itxiak. Dokumentu irekiak
5. Lan eskaintzak. Instituzio kanpainak
6. Hizkuntzaren erabilera sexista eta jarraibideak:
 - a. Gizon protagonistak eta menpeko emakumeak
 - b. Gizon eta emakumeekiko trataera ezberdinak
 - c. Gizon eta emakumeekiko ezaugarri eta balorapen ezberdinak
 - d. Femeninoaren erabilera peioratiboa edo gutxietsia

Gidak ematen dituen jarraibideen artean badira bereizgarriak iruditu zaizkigunak: administrazio hizkuntza ez sexistaren erabilerarako jarraibideak. Gida hau Gipuzkoako Foru Aldundiak argitaratua izanik, oso garrantzitsua da Administrazio Publikoaren jarduera profesionalean erabili beharreko hizkuntza egokirako jarraibideak jasotzea: administrazioan erabiltzen diren dokumentu itxi eta irekien kasuan hartzailea izendatzeko irizpideak; lan

eskaintzak, lanpostuen zerrenda, lehiaketak, oposizioak, bekak... argitaratzen direnean erabiltzen den hizkera zaintzeko argibideak; Institutuzio-jardueren informazio eta hedatze kanpainetan komunikazioa eta hizkuntza inklusiboak izan daitezen ematen diren gomendioak... Gure ustez, horiek guztiak jasotzen dituelako, gida oso baliagarria da.

Gida honek garrantzi handia du, Gipuzkoako Foru Aldundiaren zerbitzura lan egiten duen pertsona orok jarraibide batzuk izan ditzan hizkuntzaren erabilera sexista ekiditeko. Gipuzkoako Foru Aldundiko langileentzat ez ezik, baita orokorrean administrazioan lan egiten duen oroentzat baliagarria da. Azken finean, Euskal Herrian administrazio publikoan lan egiten duten milaka pertsona daude, eta uneoro herritarren zerbitzura daudenez, haiekin mantentzen duten komunikazioan ezinbestekoa da hizkuntzaren erabilera zaintzea eta oro har, inor ez diskriminatzea erabilera okerrenetatik.

3.3. *Komunikazio inklusiborako gida (Steilas, 2016)*

Gainerako gidek bezala, komunikazio ez-sexistarako baliabideak zabaltzea du helburu baina ez da proiektu original bat; hau da, hainbat iturritatik komunikazio inklusiborako jarraibideak hartu eta nolabaiteko errekopilazio bat egiten du. Erabilpen androzentrikoak eta erabilera sexistak saihesteko gomendioak ematen dizkigu, besteak beste. Honako ataletan banatzen da:

1. Erabilpen androzentrikoak eta hori saihesteko gomendioak
2. Erabilera sexistak eta horiek saihesteko gomendioak
3. Komunikatzeko bestelako aldagaiak
4. Irudi-bidezko komunikazioa

3.4. *Hizkera ez-sexista eta berdintasunezkoa erabiltzeko gida (Ertzaintza, 2016)*

Ertzaintzan, langileen gehiengoa gizonezkoak dira eta horrek hizkeran eta komunikazioan erabiltzen diren formetan joera diskriminatzaile nabarmena egotea eragiten du. Gida hau hizkera ez sexista eta berdintasunezkoa erabiltzeko helburuz egin zen, jarduera profesionalean lagungarri izango den tresna gisa. Hizkeraren erabileraren inguruko zalantzak argitzeko eta erabilera hobetzeko irizpideak eta jarraibideak jasotzen ditu, egunerokoan erabiltzen diren adibide praktikoekin batera.

Azken finean, ertzaintzak, bere eguneroko jarduera profesionalean herritarrekin komunikazio handia izaten du, eta beraz, gida honek ematen dituen jarraibideak kontuan hartzen badira, herritar bakoitzarengana zuzentzean berdintasunezko tratua lortuko da.

Esaterako, “Herritarra gizon portatu da erasotzailearekin” esan beharrean, Ertzaintzak, “herritarra behar bezala portatu da erasotzailearekin” esatea bultzatzen du.

Arestian aipatutako gidekin alderatuz, Ertzaintzarena oso ezberdina da. Behin eta berriz azpimarratzen du hizkuntzak berez ez direla sexistak, ematen diegun erabilera baizik. Beraz, kasu honetan Ertzaintzako langileen esku uzten du berdintasunezko erabilera ematea hizkuntzari. Horretarako, hainbat gako proposatzen ditu; hala nola, ahoz inguruko emakumeen presentzia ikusaraztea, emakumeak gutxien dituzten komentariarik ez egitea, lotsagarri uzteko asmotan, adierazpide edo ahots-doinuak ez imitatzea...

3.5. Euskararen erabilera inklusiboa gida azkarra (UPV/EHU, 2018)

Ikertzaile eta erakunde ugari hainbat artikulu, eskuliburu eta bestelako dokumentu argitaratu dituzte eta frogatu dute genero marka gutxiago izan arren, euskararen erabilera buruz ere badagoela zer hausnartu.

Euskal Herriko Unibertsitateak bi gida garatu zituen: aztergai dugun gida azkarra, eta beste gida bat, osatuagoa. Gida azkarra euskaraz dago eta gehienbat euskararen erabilera inklusioari buruz mintzatzen da. Beste gida, ordea, gaztelaniaz dago eta gida azkarraren itzulpena dela pentsatu daitekeen arren ez da horrela. Elementu komunak dituzte baina bi gida ezberdin dira, hainbat puntu ezberdinekin.

Honako ataletan banatzen da EHUren gida azkarra:

1. Gizonkeri batua alboratzea
2. Komunikazio ez-sexistaren gakoak
3. Sexismotik harago: hizkera inklusiboa

IV. Hizkera eta komunikazio inklusiboaren bidetik zenbait irizpide

Irizpide bat nabarmentzearen, Berriaren Estilo Liburuan jasotako ideia hau nabarmenduko genuke: Emakumeek ez dute talde homogenezorik osatzen. Beraz, estereotipoak eta topikoak saihestu beharra dago. Bai elkarrizketatuei eginiko galderetan, bai albisteari emaniko tratamenduan, kazetariak baztertu egingo ditu hala genero rolei loturiko galdera topikoak nola estereotipoak sendotzen dituzten klixek.¹³ Ildo horretatik, beste irizpide xeheagoak ere izan daitezke gogoan, hizkuntzaren erabilera parekideagoa bultzatzearen:

1. Inbertsioaren araua¹⁴: Oso baliagarria da hizkera sexista saihesteko. Zertan datza eta zein arazori egiten dio aurre? Euskarak genero gramatikalik ez duen arren, askotan, gazteleraren ondorioz halako erabilera desegokiak oso ohikoak dira. Inbertsioaren aruari esker enuntziatu bat diskriminatzailea den edo ez jabetu eta hizkuntzaren erabilera sexistak zuzendu ditzakegu. Nola? bada, gizonekin identifikatzen ditugun hitzak emakumeekin identifikatzen ditugunengatik aldatuz eta alderantziz. Adibidez:

- *Bazkarira gonbidatuak eta beren emazteak etorri dira*
- *Bazkarira gonbidatuak eta beren senarrak etorri dira.*

2. Genero kutsadura saihestea: Arestian aipatu bezala, euskarak ez du genero gramatikalik. Hala ere, semantikaren arloan, izen neutroak genero bakar batekin identifikatzen ditugu; esaterako: dekanoa, futbolaria... gizonekin, eta erizaina, garbitzailea... emakumeekin. Beraz, Emakunderen¹⁵ esanetan, izen neutroak erabiltzean kontuan izan behar dugu gizon zein emakumez aritu gaitzkeela.

¹³ Berriaren Estilo Liburua, Deontologia, Sexismoa.

¹⁴ *Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako jarraibideak*, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2011 (8. orrialdea)

¹⁵ *Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako gida*, Emakunde, 1988

3. Maskulino orokortzailea saihestea: Geure ustez, gazteleraren ondorioz, kalkoetan eta maileguetan gizonak izendatzeko formak orokortzen ditugu egoera batzuetan (semeak, erregeak, boluntarioak, anaiak, jaunak...). Hala, euskaraz ere emakumeak eta gizonak osatutako taldeak izendatzeko maskulino plurala erabiltzen da askotan. Maskulino horrek emakumeak ez ditu barne hartzen ez dituenek, maskulino orokortzailea saihesten behar dugula esatea oso ohikoa da. Argi izan behar dugu, ordea, euskaraz forma horiek okerrak direla; “semeak” eta “seme-alabak” esatea ez da gauza berbera. Horrenbestez, ez dago maskulino generikorik eta gaztelaniaz ez bezala, bikoizketak naturalak eta jatorrak dira. Esaterako, “gizonaren ohitura zaharrak” esan beharrean, “emakume eta gizonen ohitura zaharrak” edo “pertsonek ohitura zaharrak” erabiltzea egokiagoa da.

4. Hitz-elkarketa: Landu ditugun gida askotan aipatzen da hitz-elkarketan kontuan izan behar duguna. Emakumeren bat tartean badago, euskarak berezkoa duen joerari eutsi behar diogu: aita-amak, senar-emazteak, seme-alabak... Beste aukera bat genero erreferentziak saihestea izango litzateke: gurasoak, senideak, ezkontideak...

5. Hitanoa: Gipuzkoako Foru Aldundiaren eta Emakunderen gidak bat egiten dute hitanoaren erabileran kontuan hartu behar dugunarekin: hitanoa erabiltzekotan, gogoan izan behar dugu hitanoak sexua markatzen duela eta, beraz, kontu handiz erabili behar dugu inor ez baztertzeko. Hortaz, ez inoiz erabili talde bati zuzendutako mezuan, baldin eta talde horretan gizonak bakarrik ala emakumeak bakarrik dauden seguru ez badakigu.

6. Ikurren erabilera: “@” eta “x” grafismoak dira, testuetan generoa identifikatzeko ez dute balio, beraz. Izatekotan, sare sozialetan erabili ahalko genituzke, karaktere kopurua mugatua denean, hain zuzen ere.

“-” erdiko marra erabili behar da: emakume-gizon, neska-mutil...

“/” barra ere erabil daiteke, batik bat espazio arazoa dagoenean: emakume/gizon, jaun/andre...

V. Hizkera eta komunikazio inklusiboaren bidetik zenbait irizpide

Esanak esan, eta hizkuntzalari feministek argi azaltzen duten bezala, hizkuntzak ez dira sexistak, eta beraz, euskara ere ez. Baina hizkuntzen erabilera bai, eta ondorioz, euskaraz ari garenean sexismoa azaleratzen da, maskulino generikoa edo genero gramatikala eduki ez arren. Hau guztia ematen da bi gai diferente daudelako hemen jokoan:

Alde batetik, maskulino generikoaren aukera gramatikala gehiegi erabiltzeak, emakumea ikusezin egitea dakar. Hori dela eta, aukera hori gutxiago erabiltzea lagungarri izan daiteke sexismoa murrizteko. Honek euskaraz ez du eragin nabarmenik, kalko batzuetan edo hitz zehatz batzuen kasuan izan ezik.

Beste aldetik, gure eguneroko diskurtsoan lexikoa, erreferenteak, adibideak, ideiak, metaforak eta bestelakoak aukeratzean, erreferente maskulinoetara jotzen dugu gehienbat, eta emakumeak (eta beste kolektibo batzuk) gutxietsi edo baztertzeko dituzte.

III. Ikasleen ekarpenak

15/9

Hainbestez, euskara, ez da batzuk kontrakoa dioten arren, salbuespena. Bestalde, argi geratu da hizkera eta munduaren ikuskeraren arteko lotura. Hori dela eta, azpimarratu behar da hizkera inklusiboak errealitatea aldatzeko duen ahalmena.

Amaitzeko, gure aldetik, erabiltzen ditugun hitzetan arreta jartzeko gomendio luzatu nahi dugu. Sustraiturik ditugun hizkera diskriminatzaileak, poliki-poliki ezabatzeko. Ez da lan erraza, askotan modu ez kontziente batean erabili ohi dugun hizkera baita. Aitzitik, denon eginbeharra da, mundu hobetzearen alde apustu egitea.

BIBLIOGRAFIA

- *Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako gida*, Emakunde, 1988.
- *Hizkera ez-sexista eta berdintasunezkoa erabiltzeko gida*, Ertzaintza, 2018
- *Euskararen erabilera inklusiboa gida azkarra*, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2018
- *Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako jarraibideak*, Gipuzkoako Foru Aldundia
- *Komunikazio inklusiborako gida*, Steilas, 2016.
- *"Hizkuntza, hitzak baino zeezer gehiago. Hizkuntzaren erabilera ez-sexistarako proposamenak"* Emakunde/Emakumearen Euskal Erakundea. Manuel Iradier, 36. 01005 Vitoria-Gasteiz.
- *UPV/EHU-N Euskararen eta irudien erabilera ez-sexistarako gida (2008)*

